

Формування професійного мовлення у майбутніх вчителів початкових класів

На сучасному етапі розвитку української державності, в умовах входження України до європейського освітнього простору висувуються принципово нові вимоги до фахової підготовки вчителя початкових класів, які полягають не лише у досконалому знанні з майбутньої спеціальності, а й ґрунтовному оволодінні українською мовою як засобом професійної комунікації. Завдання вищої школи – сформувати особистість, професіонала своєї справи, який усвідомлює свою належність до сучасної європейської цивілізації, чітко орієнтується в сучасних реаліях соціокультурної динаміки, підготовлений до професійної діяльності.

Проблемі формування професійного мовлення у студентів нефілологічних спеціальностей присвячені наукові дослідження Л. Барановської, Л. Головатой, Н. Костриці, Л. Лучкіної, Л. Паламар, Т. Рукас, Н. Тоцької та ін. Формування мовленнєвої культури вивчали Н. Бабич, А. Коваль, Л. Мацько, М. Пентилюк та ін. Однак спеціальні дослідження проблеми формування професійного мовлення у майбутніх вчителів початкових класів не були предметом дослідження з позицій інноваційних процесів, що відбулися у системі вищої школи в Україні, що і зумовило вибір теми нашої публікації.

Мета нашої статті – з'ясувати особливості змісту, форм, принципів, методів формування усного і писемного професійного мовлення студентів педагогічних факультетів, висвітлити сучасні підходи до мовної підготовки майбутніх вчителів початкових класів.

Успішному розв'язанню завдань формування професійного мовлення у студентів сприяє викладання курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)». Він передбачає не лише оволодіння нормами літературної мови, а й формування мовно компетентної особистості, яка досконало володіє усною і писемною формою спілкування, вміє використовувати набуті знання, уміння і навички для мовної поведінки у професійній сфері. Специфіка професійного мовлення полягає в обслуговуванні потреб спілкування між представниками однієї професії. Добре знання мови фаху, як зазначає Г. Сагач, «підвищує ефективність праці, допомагає краще орієнтуватися в складній професійній ситуації» [1, с. 74].

Вважаємо, що професійне мовлення вчителя початкових класів – це володіння нормами літературної мови, фаховою термінологією і стандартизованими мовленнєвими конструкціями педагогічної галузі,

здатність використовувати мовні засоби відповідно до мети й ситуації професійного спілкування. Оволодіння професійним мовленням необхідне вчителю для того, щоб комунікативно цілеспрямовано організувати спілкування із школярами, батьками, вчителями.

Формування професійного мовлення майбутнього вчителя початкових класів розглядаємо як педагогічний процес, систему принципів, методів і прийомів, спрямованих на формування у студентів професійного мовлення як засобу взаємодії із дітьми молодшого шкільного віку, їхніми батьками, колегами. На думку Л. Мацько, найвищим рівнем формування мовної особистості є «рівень володіння фаховою метамовою (терміносистемами, фразеологією, композиційно-жанровими формами текстотворення) та рівень мовного іміджу соціальних ролей (політика, державного діяча, керівника, ученого та ін.)» [2, с. 2]. До професійних ситуацій вчителя початкової школи відносимо мовленнєві контакти, пов'язані зі спільною діяльністю учителя і учня, обговорення проблем із батьками та колегами, участь і виступи на педагогічних нарадах, засіданнях тощо. У ситуаціях професійного спілкування вчитель повинен знати нормативно-стильові основи професійного спілкування, володіти культурою усного і писемного професійного мовлення, дотримуватись норм літературної мови у професійній сфері.

На нашу думку, вивчення курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» на засадах комунікативно-діяльнісного підходу є актуальним і перспективним напрямом, а тому потребує впровадження в практику мовної освіти майбутніх учителів початкових класів. Комунікативно-діяльнісний підхід розглядаємо як цілеспрямовану, суб'єктно-суб'єкту організацію навчального процесу, основою якого є комунікативна діяльність студентів, що спрямована на вивчення мовних понять і явищ у динамічному аспекті мовотворення в єдності значення, форми й функції, що сприяє формуванню в майбутніх спеціалістів умінь доцільно користуватися ресурсами мови відповідно до своєї майбутньої педагогічної діяльності. Таке розуміння підходу переорієнтовує від засвоєння студентами готових знань будови мови до усвідомлення функціонування мовних одиниць у мовленні та практичного їх застосування у професійній сфері. Комунікативно-діяльнісний підхід забезпечує високу мотивацію в навчанні, відкриває можливості для самореалізації, міжособистісної взаємодії, сприяє формуванню професійної компетенції особистості.

Курс «Українська мова (за професійним спрямуванням)» нами побудовано за модульною технологією. Весь навчальний матеріал розподілено на три змістові модулі «Нормативно-стильові основи професійного спілкування», «Норми української літературної мови в професійному

спілкуванні», «Культура усного фахового спілкування».

Курс «Українська мова (за професійним спрямуванням)» вивчається на педагогічному факультеті в межах цілісної системи організаційних форм, методів, прийомів навчання, кожна з яких спрямована на формування в студентів необхідних для майбутньої педагогічної діяльності теоретичних знань, умінь, навичок, а також способів професійно-творчої діяльності.

Домінуючою та продуктивною формою організації навчального процесу є практичні заняття, головне завдання яких – формування комунікативної компетентності студентів; набуття комунікативного досвіду, вироблення навичок мовної поведінки у професійній сфері; сприйняття й відтворення фахових текстів, засвоєння лексики і термінології свого фаху.

Основним видом діяльності на практичних заняттях є вправи, які передбачають завдання на засвоєння норм сучасної української літературної мови та практичне оволодіння ними; правильне використання мовних засобів відповідно до комунікативних намірів; висловлювання думок для успішного розв'язання проблем у професійній сфері; сприймання, відтворення, редагування і створення текстів професійного спрямування тощо.

Формування професійного мовлення студентів великою мірою залежить від систематичного використання завдань на засвоєння термінів своєї спеціальності. Пропонуємо такі:

- Проаналізуйте науково-навчальний текст за обраним фахом. Обґрунтуйте, яке місце в науковій літературі посідають терміни. Чим це зумовлено?
- Згрупуйте подані терміни за способами творення. Які з них не відповідають вимогам до термінів?
- Прочитайте статтю у фаховому російськомовному журналі. Напишіть анотацію цієї статті українською мовою. Чи є у статті загальнонаукові, міжгалузеві, вузькоспеціальні терміни? Доведіть.

Доцільним є також застосування вправ на переклад з російської мови на українську. За допомогою методу лінгвістичного експерименту студенти мають можливість спостерігати за функціонуванням мовних одиниць в різних мовах. Робота з перекладами сприятиме засвоєнню понять на фонетико-орфоепічному, лексико-граматичному та стилістичному рівнях. На практичних заняттях пропонуємо завдання на аналіз вимови та правопису термінів в російській та українській мовах; переклад конструкцій з прийменником *по*; переклад стійких термінологічних сполук, що не мають українських відповідників російським словам; наголошення слів в українській і російській мовах; спостереження за словами, однаковими за звучанням в обох мовах тощо. Такі види роботи забезпечують свідоме засвоєння термінології обраного фаху, допомагають уникати сліпого калькування у процесі перекладу навальної літератури.

Зауважимо, що навчальний і дидактичний матеріал з курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» повинен добиратися відповідно до

майбутньої професійної діяльності студентів. Тому необхідно добирати тексти, що вміщують інформацію про майбутню професію вчителя початкових класів, видатних педагогів і методистів початкової освіти, навчально-виховний процес, сучасні проблеми навчання і виховання, культуру професійного спілкування тощо. Дослідження мовних явищ не може зводитись до їх аналізу як ізольованих понять. Саме на базі тексту вивчається «мова в дії», збагачується словник термінологічною, фаховою лексикою; підвищується загальномовна культура майбутнього вчителя початкових класів. Опора на текст дозволяє поєднати в єдине ціле процес формування лінгвістичної і комунікативної компетенції майбутнього фахівця, забезпечує органічну єдність пізнання системи, структури мови, особливостей її функціонування у професійній сфері.

Майбутній учитель початкових класів повинен оволодіти культурою оформлення професійної документації. Тому доцільно практикувати завдання на складання документів, їх редагування, наприклад:

- Знайдіть оголошення про конкурс на заміщення вакантної посади вчителя початкових класів. Складіть резюме особи, яка претендує на цю посаду.
- Що таке оголошення? Які різновиди оголошень ви знаєте? Назвіть вимоги до їх написання. Напишіть оголошення про проведення батьківських зборів.
- Проаналізуйте наведені тексти доповідної і пояснювальної записки, укажіть на недоліки, подайте правильні варіанти текстів.
- Напишіть запрошення на педагогічну конференцію.

У формуванні усного професійного мовлення студентів важливого значення набуває принцип ситуативності, що орієнтує на застосування мовних засобів у конкретно визначеній мовленнєвій ситуації й реалізується в системі ситуативних вправ. Під час моделювання процесу спілкування слід звертати увагу на його ознаки: особистісний характер комунікативної діяльності суб'єкта спілкування, взаємодію та взаємовідносини мовленнєвих партнерів; змістову основу процесу спілкування; систему мовленнєвих засобів, засвоєння яких забезпечило б комунікативну діяльність у ситуаціях спілкування; функціональний характер засвоєння та використання мовленнєвих засобів; евристичність. У процесі створення мовленнєвої ситуації з метою формування професійного мовлення студентів необхідно створити реальну професійну проблему; виявити зацікавленість студентів у її розв'язанні; під час побудови зв'язних висловлювань активно використовувати професійну лексику. Обговорення проблем, пов'язаних із професійною тематикою, з одного боку, викликає зацікавленість у студентів, оскільки вони пов'язані з майбутнім фахом, а з іншого – сприяють активному використанню й запам'ятовуванню термінології майбутньої професії. У процесі використання ситуативного

принципу предметом обговорення можуть бути такі теми: бесіда між учителем і учнем про порушення школярем дисципліни (використовуючи різні стилі спілкування: авторитарний, демократичний, ліберальний); розмова по телефону з директором школи; проведення зборів з батьками, виступ на методоб'єднанні, обговорення проблеми під час дискусії з колегами тощо.

За допомогою методу продукування мовлення у студентів формуються уміння сприймати, оцінювати, відтворювати чуже мовлення в усній і писемній формі; створювати власні висловлювання різного типу і стилю мовлення, зорієнтованих на майбутню педагогічну сферу діяльності. Можна запропонувати такі завдання:

- Підготуйте виступ на теми «Яка потрібна дітям казка?», «Учителю, не нашкодь!», «Дорога до серця людського – найламкіша з доріг» (на вибір).

- Підготуйтеся до участі в науковій дискусії за темою «Сучасний вчитель початкової школи: яким він має бути?», «Проблеми початкової школи в Україні», «Початкова школа – погляд у майбутнє» (на вибір). Занотуйте ключові тези власної позиції у дискусії.

- Підготуйте вступне слово виступу на батьківських зборах на одну із тем: «Підтримайте свою дитину – і Ви будете пишатися нею», «Молодші школярі. Які вони?», «Здоровий спосіб життя – запорука успішного формування здорового молодого покоління», «Сімейні конфлікти та шляхи їх подолання», «Телевізор – друг або ворог у вихованні дітей?».

- Підготуйте, детально опрацювавши різноманітні наукові джерела, доповідь на науково-практичну конференцію «Актуальні проблеми готовності дітей до навчання у сучасній початковій школі».

Як відомо, вивчення курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)», побудованого за модульною системою навчання, зорієнтовує на самостійну та індивідуальну роботу студентів. Ми пропонуємо завдання:

- Випишіть імена та прізвища видатних російських та іноземних учених-педагогів, фахівців, які пов'язані з вашою майбутньою професійною діяльністю, проаналізуйте їх правопис.

- Випишіть із газет і журналів нові для вас слова іншомовного походження, запишіть їх в алфавітному порядку, з'ясуйте їх значення за допомогою словника.

- Опрацюйте фонд бібліотечних каталогів і складіть список вітчизняних та зарубіжних джерел, де публікуються анотації й реферати наукових праць з теорії і методики початкового навчання.

Необхідно також систематично організовувати самостійну роботу студентів зі словниками. «Серед книжного багатства особливе місце посідають словники як вияв духовних цінностей народу, відображення його мовної культури і національної долі в певну епоху. Дійсно, отримання повноцінної освіти сьогодні практично неможливе без звернення до цього інтелектуального наставника і порадника, своєрідного путівника в океані

лексичних скарбів мови, рятівного маяка лінгвістичної інформації в безбережному словесному морі, незмінного довідника у праці практика і науковця» [3, с. 145]. Доцільно запропонувати завдання:

- Із педагогічного словника випишіть слова з дублетним наголосом і слова, наголос в яких є смислорозрізнявальним, поясніть значення цих слів.
- Випишіть зі словника 10 іншомовних слів, пов'язаних з педагогічною діяльністю. З'ясуйте їхнє значення і поясніть орфограми.
- Доберіть тест про проблеми навчання в початковій школі російською мовою, перекладіть його українською мовою, використовуючи термінологічні двомовні словники.
- Укладіть термінологічний словник-мінімум з фахового мовлення (опрацюйте навчально-методичну літературу, періодичні видання).

Отже, формування усного і писемного професійного мовлення у майбутніх вчителів початкових класів буде ефективним за умови цілеспрямованого і систематичного використання на практичних заняттях текстів професійної тематики; продукування зв'язних висловлювань, зорієнтованих на майбутню професію; створення тих комунікативних ситуацій, які студентам необхідно виконувати в подальшій професійній діяльності. За такої організації навчання студент є суб'єктом навчальної діяльності, який володіє системою знань, умінь і навичок для адекватного сприйняття та відображення дійсності у різноманітних ситуаціях професійного спілкування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сагач Г. Становлення духовно-інтелектуальної особистості студентів гуманітарного профілю засобами красномовства / Г. Сагач // Педагогіка і психологія професійної освіти. – Львів, 1998. – № 4. – С. 77–86.
2. Мацько Л. Матимемо те, що зробимо / Л. Мацько // Дивослово. – 2001. – № 9. – С. 2–3.
3. Паламарчук Л. С. Українська радянська лексикографія (Питання історії, теорії і практики) / Л. Паламарчук. – К. : Наук. думка, 1978. – 203 с.
4. Фіцула М. М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти / Ф. Ф. Фіцула. – К. : Видавничий центр «Академія», 2000. – 544 с.